

Відомості про автора.

Батрин Наталія Володимирівна, к.філол.н., доцент кафедри ділової комунікації та організаційної поведінки Тернопільського національного економічного університету.

Анотація.

В статті досліджується мотивація семантичного поля на прикладі семантичного поля англійських прикметників з температурною ознакою, яке об'єднує синонімічні ряди прикметників з домінантами *cold* і *warm*. Для визначення мотивації семантичного поля розглянуто природу самого поняття *поле*, дано визначення семантичного поля на основі семного складу інваріантних значень членів поля. Актуалізація сем незмінного інваріантного значення слова слугує мотивацією утворення нового смислу слова в мовленні. Семний склад значення є мотивуючою базою смислотворення. В межах семантичного поля слів, значення яких мають спільні семи, неминучі мотиваційні стосунки, тобто стосунки між мотивуючими семами та умотивованими смислами.

Ключові слова: семантичне поле, сема, семантична мотивація, вмотивованість, інваріантне значення.

Annotation.

The article is devoted to the investigation of semantic field motivation. The research is based on the material of English adjectives belonging to semantic field with dominants *cold-warm*. It unravels the main characteristics of a semantic field in general using the theory of invariant word-meaning. Actualization of a seme belonging to invariant meaning of a dominant serves to be motivation to new sense formation in speech. Meaning seme combination creates the motivational basis of sense formation. Within a semantic field there is motivational relationship between a seme that motivates and a sense that is motivated.

Key words: semantic field, seme, semantic motivation, invariant meaning.

Мотивація семантичного поля

Дії кожної людини зумовлені мотивацією. Саме мотивація визначає будь-яку діяльність особистості, і мовленнєва активність не є винятком. Процес мотивації відбувається по-різному, наприклад, в умовах дискусійного діалогу учасник полеміки на етапі мотивації своєї чергової репліки оцінює ситуацію суперечки, вибирає зі свого запасу аргументів потрібні, залишає для себе “резервні”, передбачає можливі нові випадки противника. Постановка мети мовленнєвого акту є початком акту, що організовує його. Мотивація є також початком так званого мовленнєвого наміру (інтенції) [1].

Високий ступінь абстрагування, що властивий значенню слова, його гнучкість у лексичних зв'язках з іншими одиницями словника значною мірою визначаються мотиваційними особливостями лексичних одиниць. Загально визнаними є чотири види мотивації: фонетико-морфологічна, етимологічна, морфологічна та зумовлена семантичним полем.

В основі фонетико-морфологічної мотивації, або наслідувальної, є явище звуконаслідування. Випадки реалізації віднаходимо у прямому наслідуванні природних звуків. Як відомо із загального мовознавства, існує звуконаслідувальна теорія походження і розвитку мови. Етимологічна мотивація об'єднує слова з історичними джерелами – словами, які існували у мові раніше. Визначення початкового значення і подальший його розвиток – невід'ємна частина історичного дослідження значення. Морфологічна мотивація стосується лише слів, що складаються з більше, ніж однієї морфемі. Морфологічна мотивація реалізується за допомогою словотворчих морфем, особливо суфіксів.

Мотивація, зумовлена семантичним полем – найскладніший тип мотивації. Окреме значення лексеми або один із компонентів цього значення може набирати переваги над рештою компонентів чи, навіть, над прямим визначенням у контексті. Інколи слово набуває нового значення, що відрізняється від традиційного, умотивованого етимологічно. Тому цей тип мотивації значною мірою ґрунтується на стосунках слова з позамовними реаліями і функціональних зв'язках нового семантичного угруповання.

Мотивація семантичного поля особливо важлива для визначення інваріанта – значення, спільного для споріднених понять. Для визначення мотивації семантичного поля потрібно передусім з'ясувати природу самого поняття *поле*, його місце в системі мови. Незважаючи на велику кількість вживань терміна *поле*, зрозуміти, яке значення вкладає у цей термін той чи інший автор, можна лише емпірично. Найпоширенішими словосполученнями з компонентом *поле* у лінгвістиці є семантичні поля, функціонально-семантичні, морфемні, фонемні, словотворчі, лексемні, мікро- і макрополя, модальне поле, мікрополе речення, макрополе числа, понятійне поле, мікрополе теперішнього, минулого, майбутнього часів, лексико-граматичне, реляційне, квазіполе і т.д. З навіть не повного списку того, що в лінгвістиці називається полем, знайти послідовність в інтерпретації тих чи інших явищ як поля важко.

Не викликає сумніву думка Г.С.Щура, що розумінню природи категорій поля, системи, структури і правомірності оперування цими термінами в лінгвістиці, встановлення меж між ними може сприяти вивчення загальновідомих фактів: по-перше, існування в мові принаймні двох принципів групування лінгвістичних елементів, по-друге, об'єднання в групи є природним способом існування будь-яких елементів, по-третє, не всі групи лінгвістичних елементів мають однакову природу [2, 156]. Основними принципами групування лінгвістичних елементів є принцип інваріантності та функціональний принцип. Інваріантними групами називаємо поєднання елементів на основі спільності властивостей (диференційних ознак, фонем, морфем, основ, значень). Пересікання інваріантних груп є характерним для всіх рівнів мови. Крім того, цим групам притаманна типова атракція (привабливість), на відміну від елементів функціональних груп. Оскільки в основі цих груп лежить інваріантний принцип, Г.С.Щур вводить термін *інваріантне поле*. Він відображає принцип групування (інваріантний, а не функційний, не понятійний, не асоціативний). Фонемні, морфемні, семантичні, морфосемантичні, лексичні поля є окремими випадками. Категорія структури є загальнішою щодо категорій *поле* і *система*, і структурний принцип, як і комбінаторний, є загальнішим порівняно з інваріантним і функціональними принципами, що свідчить про ієрархію принципів і необхідність

свідомого, багатопринципного підходу у дослідженні мови. Групи і елементи, для яких характерні причинові зв'язки (взаємозв'язки), точніше, мережу зв'язків між функційними елементами і групами функційних елементів, слід розглядати як систему. При такому підході співвідношення між категоріями поля і системи в мові є достатньо визначеним і зникає можливість змішувати ці категорії у процесі лінгвістичного аналізу [2, 234].

Поле в мові є лінгвістичною, а не понятійною чи асоціативною категорією. Інваріантні групи не є асоціативними, психологічними явищами, оскільки вони властиві також іншим явищам і, отже, існують незалежно від суб'єкта. Дослідження загальних рис елементів призводить до зростання ролі принципу інваріантності категорії поля, яке може розглядатись як спосіб існування елементів, а принцип інваріантності – як гносеологічний принцип. Розчленування елементів на частини і їх опис за допомогою диференційних ознак веде до встановлення інваріантних груп, представлених у мові фонемними, морфемними рядами, а також лексемами з однаковим значенням. Диференційні ознаки відображають властивості елементів, і саме за їх допомогою досліджуються поля. Такий метод сприяє якісному аналізу явищ через їх кількісний аспект і комбінаторику [2, 177].

На думку А.О.Білецького, низка слів, значення яких має кілька спільних компонентів, утворює семантичне поле. Наприклад, начиння: чашка, кухлі, склянки, миски, каструлі, тарілки, тарелі тощо [3, 186]. Важко не погодитись з таким визначенням, проте, вважаємо, що воно потребує деяких уточнень. Зокрема ми поділяємо теорію інваріантного значення слова, яке складається з набору сем. Тому семантичним полем називаємо множину слів, інваріантні значення яких мають спільні семи. За С.О. Гурським, значення – це мінімальний відносно незмінний зміст слова у мові, а смисл – змінний зміст у мовленні. У плані мови всі слова пов'язані зі своїм незмінним змістом – інваріантним значенням. Ми погоджуємось з дослідниками (С.О.Гурський, О.Г.Цьовх, Р.І.Дудок), які вважають, що в тлумачному словнику потрібно описати насамперед «серцевину значення», яка є першоосновою семантичної структури слова [4, 3–14]. Мовознавці по-різному визначають загальне, що є у слові, називаючи його

«основним значенням», «елементарним значенням». Ці пошуки мають одну мету – виділити основний елемент, спільний для всіх випадків вживання певного слова. Ця серцевина повинна визначатись як інваріантне значення у мові, що складається з набору елементарних смислів – сем, тобто узагальнених, абстрагованих, комунікативно релевантних ознак відповідного поняття, що набули структурної якості як компоненти лексико-семантичної системи мови. Семи виконують функції семантичних диференційних ознак (СДО) послідовно різних понять. У мовленні вони творять щоразу відповідно різні смисли і залишаються відносно незмінними, інваріантними у мові. Упорядкований набір сем становить семантичну структуру відповідного слова. Набір породжуваних різних смислів одного слова у різних контекстах визначається як смислова структура слова. Основою смислу є марковане поняття, яке разом з СДО однозначно визначає смисл кожного вживання слова [5, 37-38]. За Л.С. Виготським, значення – є тим нерухомим і незмінним пунктом, який залишається стійким при всіх змінах смислу слова в різному контексті. Слово, окремо взяте в лексиконі, має тільки значення. Але це значення є не більш як потенція, що реалізовується в живому мовленні, в якому це значення є тільки каменем у будові смислу. Смисл слова – це сукупність усіх психологічних чинників, що виникають у нашій свідомості завдяки слову [6, 347-349]. Таким чином, актуалізація сем незмінного інваріантного значення слова слугує мотивацією утворення нового смислу в мовленні. Семний склад значення є мотивуючою базою смислотворення. В межах семантичного поля слів, значення яких мають спільні семи, неминучі мотиваційні стосунки, тобто стосунки між мотивуючими семами та умотивованими смислами.

Наші дослідження семантичного поля температурної ознаки склалися з п'яти етапів: 1) виявлення синонімічного ряду з домінантою cold; 2) виділення ядра синонімічного ряду з домінантою cold; 3) виявлення синонімічного ряду з домінантою warm; 4) виділення його ядра; 5) об'єднання відповідних синонімічних рядів в антонімічну групу з температурною ознакою, ядро якої складатиме сума двох відповідних ядер.

Для визначення членів синонімічних рядів з домінантами *cold* і *warm* ми проаналізували словникові статті англійських тезаурусів і синонімічних словників: *Roget's Thesaurus (RT)*, *Roget's 21st century Thesaurus (R21CT)*, *Oxford American Dictionary (OAD)*, *Webster's New World Dictionary WNWD*, *the Scribner-Bantam English Dictionary (BSED)*. Компонентний аналіз словникових дефініцій дав змогу ідентифікувати ад'єктивні лексеми, встановити якісні та кількісні характеристики кожного слова, їхні взаємозв'язки та місце кожної з лексичних одиниць у ядро-периферійній структурі поля. До семантичного поля прикметників температурної ознаки входить близько 2010 членів. Ядро цього поля формують 12 членів, зокрема *cold*, *cool*, *frigid*, *chilly*, *icy*, *frosty*, *arctic*, *freezing*, *warm*, *lukewarm*, *hot*, *tepid*, *torrid*.

Розрізняють категоріальні (загальні), інтегральні, диференційні та потенційні семи. Прикметники, які ми досліджуємо, мають спільну категоріальну сему і об'єднуються в одну групу, оскільки виражають спільну ознаку. Ми представили це у Таблиці 1. Слід зазначити, що досі немає універсального інвентаря семантичних ознак, який можна було б застосовувати до опису значень слів. Семи – це не дискретні величини, не матеріальні об'єкти. Не встановлено, чи набір сем якоїсь семі має впорядкований характер. Навіть якщо визнається впорядкований характер внутрішньої структури значення, то невідомо, чи порядок сем довільний та чим він зумовлений [7, 106].

Ми простежили, що у складі кожної семі є градаційна сема. Інтегральна сема вказує на наявність тепла, кількість якого може бути різною. Саме градаційна сема відрізняє семі синонімів *cold* від *arctic*. Крім того, саме градаційна сема зумовлює виникнення різних смислів, наприклад, прикметника *cold* – байдужий (**невелика** кількість внутрішнього тепла), бездушний (**найменша** кількість (відсутність) внутрішнього тепла). Під градаційною семою ми розуміємо елементарний не дискретний компонент інваріантного значення, який виконує функцію семантичної градації, характеризує градуальні відношення відповідних ознак. Щодо потенційних сем, то вони у лексичному значенні присутні приховано і виявляються тоді, коли стають диференційними під час утворення нових смислів.

Семний склад значень прикметників групи cold–warm

Прикметник	Категоріальна сема	Інтегральна сема	Диференційна сема
Cold	Ознака	Наявність кількості тепла (невеликої)	1) зовнішнього 2) внутрішнього
Cool		Наявність кількості тепла (малої)	1) зовнішнього 2) внутрішнього
Chilly		Наявність кількості тепла (дуже малої)	1) зовнішнього 2) внутрішнього
Freezing		Наявність кількості тепла (меншої)	1) зовнішнього 2) внутрішнього
Frigid		Наявність кількості тепла (ще меншої)	1) зовнішнього 2) внутрішнього
Icy		Наявність кількості тепла (найменшої)	1) зовнішнього 2) внутрішнього
Arctic		Наявність кількості тепла (найменшої)	1) зовнішнього 2) внутрішнього
Warm		Наявність певної кількості тепла	1) зовнішнього 2) внутрішнього
Lukewarm		Наявність кількості тепла (помірної)	1) зовнішнього 2) внутрішнього
Tepid		Наявність кількості тепла (помірної)	1) зовнішнього 2) внутрішнього
Hot		Наявність кількості тепла (більшої)	1) зовнішнього 2) внутрішнього
Torrid		Наявність кількості тепла (дуже великої)	1) зовнішнього 2) внутрішнього

Семний (маємо на увазі потенційні семи) склад інваріантного значення домінанти **cold**: а) низька температура, б) відсутність тепла, с) розташований на значній відстані (немалій) від тепла, d) який спричиняє пониження тепла, е) який є причиною відсутності тепла, f) який використовує пониження тепла, g) який має малу кількість внутрішнього тепла, h) якому властива відсутність внутрішнього тепла, і) який є причиною зменшення внутрішнього тепла, j) який є причиною відсутності внутрішнього тепла. Вони об'єднані інтегральною семою *наявність кількості (невеликої) тепла*. При диференційній семі 1) наявність зовнішнього

тепла (малої кількості) утворюються потенційні семи a, b, c, d, e, f; при диференційній семі **2) наявність внутрішнього тепла** актуалізуються потенційні семи g, h, i, j. Семний склад інваріантного значення домінанти **warm** : а) який має певну кількість тепла, б) який має велику кількість тепла (гарячий), в) розташований близько біля тепла, г) який сприяє збільшенню температури (тепла); г) використовує тепло (чи його збільшення), е) який має невелику, помірну кількість внутрішнього тепла, є) якому характерна велика кількість внутрішнього тепла, ж) який спричиняє утворення великої кількості внутрішнього тепла. Комбінації градаційних і потенційних сем є причиною утворення різноманітних смислів слів. Значення ж залишається незмінним – наявність невисокої температури чи невеликої кількості тепла.

Таким чином, досліджуючи семантичне поле прикметників температурної ознаки, ми ми визначили семний склад кожного члена ядра цього поля. Інваріантні значення прикметників складаються з сем. Домінанти мають більшу кількість сем. Домінанти виконують роль мотиватів, оскільки семний склад інших членів ядра є умотивованим відносно семного складу домінант. У мовленні на основі актуалізації конкретних потенційних сем утворюються нові смисли прикметників. Семний склад домінант є семантичною мотивацією актуалізації потенційних сем та утворення нових смислів інших членів семантичного поля. Наприклад, характеризуючи зовнішній світ людини (навколишнє середовище і все, що оточує її), домінанти **warm i cold** набувають смислів, які безпосередньо пов'язані з температурними особливостями відповідних іменників – *теплий, теплуватий, холодний, прохолодний* –, а також смисли, які відповідають внутрішньому станові людини. Пояснити утворення відмінних смислів можна наявністю диференційних сем у складі інваріантного значення, зокрема, семи *наявність певної кількості зовнішнього та внутрішнього тепла*. Наприклад, у сполученні *warm weather* (тепла погода) – актуалізується сема *зовнішнє тепло*, у сполученні *warm heart* (добре серце) – внутрішнє тепло. Актуалізація семи внутрішнього тепла домінанти мотивує актуалізацію цієї семи і утворення нових смислів – *cool objectivity* (низька об'єктивність), (*voice, glance, word*), *chill glance*

(моторошний погляд), frigid woman (фригідна жінка), lukewarm people (байдужі люди), hot logic (сильна логіка) (head, word, blood) тощо.

Таким чином, на основі теорій про інваріантне значення слова та семантичне поле, яке визначається на основі семного складу інваріантних значень членів семантичного поля та об'єднує синонімічні ряди з домінантами, ми робимо такі висновки: семантичні поля об'єднуються навколо домінант, інваріантні значення яких складаються з набору сем. Домінанти виконують роль мотиватів, оскільки семний склад є прямою мотивацією актуалізації сем інших членів поля, що призводить до утворення нових смислів у мовленні.

Література:

1. Вікіпедія. Вільна енциклопедія. Розділ *Мовлення*.
<http://uk.wikipedia.org/>
2. Щур Г.С. Теории поля в лингвистике. Изд. 2.– М.: Наука, 1974. – 264 с.
3. Білецький А.О. Про мову і мовознавство. – К.: АртЕк, 1996. – 224 с.
4. Гурський С.О. Значення и смисл слова // Іноземна філологія. – 1974. – № 34. – С. 3–14.
5. Goursky E. The Idiomatic Heart of the English Language. – Lviv: “Vishcha Shkola”, 1975. – 133 p.
6. Выготский Л.С. Мышление и речь // Избранные психологические сочинения. – М., 1956. – С. 114–121.
7. Семчинський С.В. Загальне мовознавство. – К.: Вища шк., 1988. – 328 с.